

TRONDHEIM KOMMUNE
Tråanten tjielte

Temaplan for sterke barne- og ungdomsfellesskap

- Stein Saks Papir

STEIN
SAKS
PAPIR

Revidert januar 2024

Bilde fra Kongsgården barnehage

1. Forord	3
2. Innledning	5
2.1 Historikk Stein Saks Papir	6
2.2. Realisering av Trondheimsløftet for barn og unges oppvekstmiljø	6
2.3 Hovedmål - bygge sterke barne- og ungdomsfellesskap	7
2.4 Målgruppe	8
3. Hvordan står det til?	9
3.1 Status for barn og unge i Trondheim	9
3.2. Barn og unges vansker sladrer om samfunnsutviklingen	9
3.3 Ekspertutvalgets beskrivelser fra 2018	11
4. Hva sier forskningen?	12
4.1 Normalitet	12
4.2. Innsats på gruppenivå	12
4.3 Individuelle tiltak for de som trenger det	13
4.4 Digitale fellesskap virker	14
4.5 Lekens betydning	14
4.6 Dialog med foreldre er avgjørende	15
4.7 Relasjonell velferd og samskaping for sterkere fellesskap	17
5. Slik skal vi jobbe - prinsipper for vår praksis	18
5.1 Kunnskapsbasert innsats	19
5.2 Samskaping og innbyggerinvolvering	20
5.3 På tvers - utfordringene må løses i fellesskap	20
5.4 Relasjonell tenkning	21
5.5 Praksisnære prosesser	21
5.6 Utforskende posisjon	22
5.7 Fra individ til relasjoner og fellesskap	22
6. Innsatsområder	23
6.1: Bygge inkluderende fellesskap og motvirke utenforskap	24
6.2: Samarbeid på tvers for barn og unge	24
6.3: Forebyggende arbeid og tidlig innsats	24
6.4: Psykisk helse	25
6.5: Samarbeid med barn og unge	25

1. Forord

“Stein, saks, papir er en lek hvor flaks og tilfeldigheter avgjør hvem som vinner og taper. Barn velger ikke sine foreldre, søsken, barnehage, skole eller nabolag. Barn og unges oppvekst er likevel ingen lek, men vårt felles ansvar. “

Slik står det skrevet i starten av oppvekststrategien fra 2018. Den understreket at kvaliteten eller innholdet i kommunens tjenester for barn og unge ofte var tilfeldig og i større grad måtte samarbeide på bedre måter med hverandre, med barn og foreldre og sivilsamfunnet enn tidligere. Dette var også inngangen til hvorfor det var behov for å samle oppvekst og utdanning og gi *en* retning for for å fremme barn- og unges oppvekstmiljø. Stein Saks Papir understreket behovet for å styrke arbeidet med forankring i forskning, kunnskap og erfaringer fra barn og unge. Mye av innholdet fra 2018 er fremdeles gjeldende, og som egen temaplan er Stein Saks Papir et virkemiddel for å realisere Trondheimsløftet med blikket særlig rettet mot barn og unges oppvekstmiljø.

Det er over fem år siden Bystyret vedtok oppvekststrategien. Lite visste vi den gang om hvordan forhold utenfor oss selv skulle gripe så omfattende inn i våre hverdagsliv og relasjoner. Pandemi og smitteverntiltak har i praksis vist hvordan våre liv er vevd sammen og forbundet med hverandre. For barn og unge ble viktigheten av fellesskap og tilhørighet spesielt synlig fordi smitteverntiltakene stengte dem ned. Vi så raskt hvor alvorlig dette ble for mange.

Selv om det meste har normalisert seg, har vi i dag et annet samfunn enn før pandemien. Krig som har kommet nærmere, økonomiske nedgangstider og klimakrisen krever at vi som samfunn har ekstra fokus på å styrke barn og unges fellesskap. Vi ser en alvorlig negativ utvikling på områder som utenforskap, vold og trusler i skolen og økning i psykisk helseplager. Vi vet at tilhørighet i trygge og inkluderende miljø er den viktigste faktoren for å fremme god helse og livskvalitet for barn og unge.

“Alle barn er alle voksnes ansvar” er et viktig budskap i Stein Saks Papir. Det betyr at denne temaplanen er viktig som et omdreiningspunkt for alle kommunens tjenester. Om vi skal forebygge utenforskap krever det en forpliktelse på tvers av kommunens sektorer, mellom ulike forvaltningsnivå og et økt samarbeid mellom offentlige virksomheter og sivilsamfunnet. Det gjør at kommunen har behov for en samlende plan for alle som arbeider for barn og unge, og deres oppvekstmiljø. Vi må fremdeles se betydningen av å fremme et familieperspektiv der familien selv, barn og unge har tanker om løsninger og tiltak de trenger.

Vi vil også nå rette en stor takk til ekspertutvalget fra 2018. Deres bidrag var viktig og bidro til å endre retning. Ekspertutvalgets råd er fremdeles relevante og viktige. I tillegg er det viktig å takke ansatte i kommunen, alle som har deltatt og har en rolle og er viktig for å få dette til - takk!

Lasse Arntsen
DIREKTØR FOR OPPVEKST
OG UTDANNING

Wenche P. Dehli
DIREKTØR FOR HELSE
OG VELFERD

Ola By Rise
DIREKTØR FOR KULTUR OG IDRETT

JANUAR 2024

2. Innledning

Kommunedirektøren presenterer med denne temaplanen den retning, det kunnskapsgrunnlag og de føringer som skal gjelde for alle som arbeider for, med eller sammen med barn og unge, og deres oppvekstmiljø. Sammen med handlings- og økonomiplan, og mål satt i enhetsavtalene, utgjør den rammeverket i perioden 2024-2027. Temaplanen bygger på kunnskapsgrunnlaget fra den vedtatte oppvekststrategien Stein saks papir fra 2018, Trondheimsløftet, erfaringer fra praksisfeltet, innspill fra ledere og ansatte fra oppvekst og utdanning, kultur og helse og velferd.

I perioden har det vært mange områder som har arbeidet godt. Vi ser at flere har drevet utstrakt grad av innbyggerinvolvering og utviklet sin praksis ved å jobbe og samskape med ulike aktører i sine lokalmiljø. Samskaping og innbyggerinvolvering vil fortsatt være en sentral satsing. Fremover vil det imidlertid være viktig å ha fokus på bedre fremfor mer innbyggerinvolvering. Ved å øke kvaliteten vil vi få økt systematikk og bedre utbytte. Videre er det i perioden etablert et nytt kompetansesenter for kjønn og seksualitet, som samarbeider med barn og unge som trenger noen å snakke om knyttet til sin kjønnsidentitet. Siden 2018 har det vært stort fokus på overgang mellom barnehage og skole, og prosjektet *Bedre skolestart* har vist mange lovende praksiser. Helhetlig modell for spesialpedagogikk og *Tett på* er igangsatt. Det vil si at barn og unge har tilgang på flerfaglig kompetanse der de lever sine liv, i barnehage og på skolen.

Etter pandemien har det utviklet seg nye behov og for noen barn og unge har eksisterende behov blitt forsterket. Det har vært en økning av meldinger til Barne- og ungdomspsykiatrien, det er flere med behov for bistand fra barnevern og det er økning nasjonalt i antall barn og unge som vokser opp i lavinntektsfamilier (Regjeringen, 2023). Kommunens tjenester er viktig, men ikke nok alene. Vi vet at gode liv skapes der folk bor og lever, og ikke i en tjeneste. Likevel har vi ikke i stor nok grad klart å innrette velferdstjenestene slik at ressursene i og mellom folk blir utløst. Her har vi en lang vei å gå, både med tanke på hvordan kommunen er organisert og de økonomiske utfordringene offentlig sektor står overfor. Den retningen som temaplanen gir, er derfor sentral og særdeles relevant for alle som arbeider for og sammen med barn og unge, deres familier og deres oppvekstmiljø.

2.1 Historikk Stein Saks Papir

OM EKSPERTUTVALGET

“Trondheim kommune søkte i mars 2018 etter innbyggere som ville være med å bygge sterke fellesskap for barn. Vi ønsket en mest mulig mangfoldig gruppe, og annonserte på denne måten etter deltakere i sosiale media og i Adresseavisen; «Hjelp oss med å bekjempe mobbing, seksuell trakassering og digitale krenkelser, vi søker innbyggere som er: ung, gammel, barn, foreldre, bestemor, bestefar, fotballtrener – og kan være kul, ukul, slapp, streber, flink, nerd, stygg, pen, slem, snill, frivillig, skeiv, straight, trist, glad innafor, utafor.»

30 innbyggere i alderen 13 - 87 år søkte og har så langt deltatt.

Ekspertutvalget møttes flere ganger og delte meninger, erfaringer og ga råd sammen med forskere og ansatte. De gav som innbyggere direkte råd om hva lokalmiljøet, ansatte i kommunen og de selv kunne bidra med. Det har vært pågående dialoger mellom ekspertutvalg, ansatte og forskere.

Innspillene fra ekspertutvalget har vært svært viktig for strategidokumentet, og samarbeidet fortsatte utover arbeidet med strategien.”

Strategien beskrev noen av kommunens utfordringer, som for eksempel økt press på individuelle løsninger, diagnostisering og juridiske rettigheter. Den viste til ulikhet i metode og praksis mellom enheter og dermed fare for ikke-likeverdige tjenester. Barn og unges manglende tilhørighet og ensomhetsfølelse ble også omtalt. Strategien ble en veileder for å redusere mobbing, digital netthets og seksuelle krenkelser. Teorigrunnlaget for arbeidet ble presentert, og sammen med råd fra innbyggere og ansatte danner dette en ramme for foretrukken praksis. Strategien beskrev en felles virkelighetsforståelse og reflekterer et skifte i hvordan tjenester skal utformes. Den gav tydelig faglig retning på flere områder.

2.2. Realisering av Trondheimpløftet for barn og unges oppvekstmiljø

Temaplanen Stein Saks Papir er et virkemiddel for å realisere Trondheimpløftet, med blikket særlig rettet mot for barn- og unges oppvekstmiljø. Temaplanen er nødvendig for å nå særskilt kommuneplanens samfunnsdel, samfunns mål 2:

”Trondheim skal være en mangfoldig by med et sterkt fellesskap”.

Blikket flyttes fra individ til fellesskap. Personers vansker og utfordringer skal i hovedsak

forstås, forklares og løses i fellesskap i samarbeid med tjenestene. Barn og unge lever sine liv sammen og i relasjoner på ulike arenaer. For å forstå barn må vi derfor se og forstå barnet i kontekst, i den sammenheng og i den tiden de lever i.

Det er avgjørende å fokusere på den enkeltes styrker fremfor svakheter. Tradisjonelt har tjenestene tatt utgangspunkt i barn, unge og familiers «mangler» og satt inn tiltak for å «reparere» disse. Vi vil heller jobbe sammen med dem det gjelder for å finne ut hva som skal til for å få et godt nok liv. Vi må gi barn og unge muligheter for å befestе sin status og betydning gjennom ikke-krenkende mestringsstrategier. Fokuset skal være på barn, unge, familier og lokalmiljøets muligheter og drømmer framfor vansker og symptomer. Sammen skal vi gå fra å eliminere risikofaktorer i barn og unges liv, til å få barn og unge til å tørre å ta risiko i sin utvikling til å skape gode liv. Samtidig vil det alltid være barn og unge som har behov og for individuelle tiltak. Disse skal få spesialiserte tiltak og bistand etter høy faglig kvalitet.

Behov og løsninger skal ikke lenger defineres og skapes av profesjonelle alene, men i en samskappingsprosess med innbyggere.

For å dreie praksis må igangsatt arbeid, samarbeid og prosjekter videreføres og gis kraft. Nye tiltak som bygger på temaplanens retning fremmes i kommende handlings- og økonomiplaner, og vi må fremdeles samarbeide med NTNU og andre kompetansemiljøer for å utvikle kunnskapsbasert praksis. Innbyggere, ansatte og forskere skal sammen få ideer, løse problemer og finne nye veier for å skape gode liv. Vi må også fortsette å utvikle metodikk der barn og unges erfaringer, meninger og ønsker systematisk skal dokumenteres og brukes i utformingen av tjenestetilbudet.

2.3 Hovedmål - bygge sterke barne- og ungdomsfellesskap

Stein Saks Papir har som nevnt vært Trondheim kommunes strategi for å bygge sterke barne- og ungdomsfellesskap. Barn velger ikke sine foreldre, søsken, barnehage, skole eller nabolag. Oppvekst er et felles ansvar, og samskaping på tvers av de ulike tjenestene, områdene, foreldre og med frivilligheten er riktig for å fremme laget rundt barnet. Alle barn og unge skal oppleve å høre til i et fellesskap, men det er ikke alle som gjør det.

Alle mennesker har behov for å høre til og inkluderende fellesskap og tidlig innsats er avgjørende for barn og unges læring og utvikling. Sterke fellesskap vil motvirke utenforskap, gi barn og unge tilgang til deltakelse i sine nærmiljø og samfunn. Dermed vil også flere ha mulighet til å få gode liv med bedre helse og økt livskvalitet.

Barn og unge vil også kunne opparbeide forståelsen av at fellesskap er viktig for dem selv og samfunnet de er en del av, de vil bli motivert og øke sitt engasjement for å bidra inn i

fellesskapet. Dette er igjen viktig for samfunnsutvikling, samfunnsøkonomi og det demokratiet vi ønsker å bevare.

2.4 Målgruppe

Barn og unge lever sine liv på flere arenaer, de universelle som barnehage og skole, fritidsarenaer og arenaer i sine lokalmiljø. Fellesskapene må være inkluderende og barn og unge må oppleve at de hører til. Det er derfor sentralt at temaplanen, dens retning, prinsipper for praksis og innsatsområder, er universell. Målgruppen for temaplanen er derfor *alle* barn og unge i Trondheim, og alle som arbeider for og sammen om deres oppvekstmiljø. Det betyr både kommunale, private og frivillige aktører. Vi vet at tilhørighet og relasjoner er de viktigste ingrediensene i god livskvalitet og er vårt sosiale immunforsvar. Når livet blir vanskelig tåler vi vanskene bedre om det sosiale sikkerhetsnettet vårt fungerer.

Barnelinjalen visualiserer dette, hvor barn som trives og er inkludert er til venstre, mens barn med flere sårbarhetsfaktorer og individrettede behov og tiltak er til høyre. Arbeider vi godt med de universelle arenaene vil det kunne ha positiv innvirkning for alle barn og unge, og inkludere flere der.

Børnelinealen:

Børnelinealen

	Børn med problemer, der kan klæres i det daglige rum – generelt tverrfaglig samarbeide			Børn, der er truede på deres utvikling i Servicelovens forstand – tverrfaglig samarbeide om det enkelte barn	
	Børn i trivsel	Børn i faldende trivsel	Sårbare børn	Udsatte børn	Truede børn
Barnet	Almindelige børn med almindelige problemer Barnet udvikler sig almindeligt både socialt, emotionelt, fysisk og intellektuelt med de almindelige udsving i trivsten, der naturligt følger med Almene udviklings- og trivselproblemer	Børn med midlertidig risiko for trivselsproblemer Børn, der er udsat for lettere og forbigående belastninger eller børn, der er udsat for en større belastning og viser tegn herpå – f.eks. påvirket af en bestemt hændelse.	Børn med problemer af langvarig/kronisk karakter • Børn, hvor fokus skifter fra midlertidige til langvarige/kroniske problemer • Børn med fysisk eller psykiske handicap • Børn, der udviser signaler – psykiske reaktioner, adfærdreaktioner m.v.	Børn med væsentlige behov for særlig støtte Barnet er udsat for langvarig tung belastning og viser meget tydelige tegn på, at noget er galt. Barnet fungerer meget dårligt og udvikler sig permanent i en dårlig retning Barnet har vanskeligt ved at knytte sig til eller skabe relationer til andre børn eller voksne Personlighedsmæssigt er der tegn på begyndende fejludvikling. Tegn på, at noget er galt tager til i styrke og omfang.	Børn med åbenbar risiko for at lide varig skade Barnet sender daglige signaler om forsinket og/eller truet udvikling som følge af omsorgssvigt. Barnet mistrives alvorligt • har psykiske lidelser • har kontaktsvaghed • har evt. misbrug og/eller begår kriminalitet • barnet har varige skader i personligheden.
Forældre	Forsældreomsorgen er god Forsældrene søger rådgivning hvis barnet i en periode ikke trives. Forsældrene søger måske bistand hos læge, sundhedsplejerske, i daginstitutionen, skolen m.v.	Forsældrene søger selv eller på opfordring råd og vejledning fra lærer, pædagog, sundhedsplejerske, psykolog m.fl.	Forsældreomsorgen er god (f.eks. i relation til handicappede børn) eller Forsældrenes omsorg er konstant eller midlertidigt reduceret.	Forsældre kan og vil samarbejde. Forsældreevnen er reduceret fordi de er psykisk syge, misbrugere, udviklingshæmmede eller fordi de er udsat for aktuelle kriser som f.eks. sygdom, dødsfald, arbejdsløshed m.v.	Forsældreomsorgen mangler. Forsældrene er stærkt belastede i form af personlige, psykiske, sociale, økonomiske og/eller netværksmæssige faktorer.
Indsatsen	Forsældrene kan søge hjælp og rådgivning i de perioder, hvor barnet ikke trives. Problemerne klæres i ens eget netværk og i det offentlige netværk.	Forsældrene kan søge hjælp og rådgivning i de perioder, hvor barnet ikke trives. Problemerne klæres i ens eget netværk og i det offentlige netværk.	Der er som udgangspunkt behov for en fælles indsats på tværs af faggrupper med det formål at afhjælpe situationen, understøtte barnet og indestgå yderligere problemudvikling.	Der vil som regel være behov for intensive og langvarige foranstaltninger fra Familieafdelingen for at supplere forsældreomsorgen og bremse udviklingen. Der vil være tale om en helhedsorienteret indsats på tværs af faggrupper. Der vil fortrinsvis være tale om indsatser, der kan forhindre en anbringelse uden for hjemmet.	Foranstaltningerne vil overvejende være en anbringelse uden for hjemmet i en længerevarende periode.
Tidsperspektiv	Kort	Kort	Kort/længerevarende	Længerevarende	Længerevarende
Aktører	Forsældre i samarbejde med sundhedspleje, dagpleje, daginstitution, skole, tandpleje, SFO/LBO, Familieafdelingen, CPP, foreninger, fritidsområdet, ungdomsskolen, UU m.fl.	Forsældre i samarbejde med sundhedspleje, dagpleje, daginstitution, skole, tandpleje, SFO/LBO, Familieafdelingen, CPP, foreninger, fritidsområdet, ungdomsskolen, UU m.fl.	Forsældre i samarbejde med sundhedspleje, dagpleje, daginstitution, skole, tandpleje, SFO/LBO, Familieafdelingen, CPP, foreninger, fritidsområdet, ungdomsskolen, UU m.fl.	Forsældre i samarbejde med sundhedspleje, dagpleje, daginstitution, skole, tandpleje, SFO/LBO, Familieafdelingen, CPP, foreninger, fritidsområdet, ungdomsskolen, UU m.fl.	Forsældre i samarbejde med sundhedspleje, dagpleje, daginstitution, skole, tandpleje, SFO/LBO, Familieafdelingen, CPP, foreninger, fritidsområdet, ungdomsskolen, UU m.fl.

Vesthimmerlands Modellen 2016

3. Hvordan står det til?

3.1 Status for barn og unge i Trondheim

I Trondheim har de fleste barn og unge en god oppvekst. De er trygge hjemme, trives på skolen, i sitt nærmiljø og har tro på fremtiden (Ungdata, 2021). Det viser at barn og unge har arenaer hvor de kan møte hverandre og ansvarlige voksne som ser helheten i deres liv. Enten det er i familien, nærmiljøet eller på fritiden. Barnehagen og skolens rolle som aktører i nærmiljøet er også viktig. Når både ansatte og frivillige bruker lokalene til felles innsats og engasjement styrkes barn og unges sosiale sikkerhetsnett. Kommunens egen MEST-undersøkelse på ungdomstrinnet bekrefter også dette bildet. 82 prosent av elevene rapporterer god helse, 89 prosent trives godt på skolen og 88 prosent opplever å ha en nær venn (MEST, 2023). Ungdata viser også at ungdom har bedre relasjoner til foreldrene sine og bruker mindre rusmidler sammenlignet med tidligere.

Selv om de fleste har det bra, er det likevel noen bekymringsfulle tegn på at utviklingen går i uønsket retning. I Norge er det en økende andel av barn og unge som vokser opp i fattigdom. Barna i disse familiene er i særlig stor risiko for å falle utenfor skoleløpet og arbeidslivet som voksne. Barn og unge deltar ikke så mye på fritidsaktiviteter som andre, og en kan allerede fra 1.5 års alder se dårligere fungering på emosjonell og kognitiv utvikling hos barn i fattige familier enn hos andre barn (Regjeringen, 2023). Livskvaliteten til unge voksne som står utenfor arbeid, utdanning eller opplæring (NEET) er fallende. Norske NEETs er i en mer sårbar situasjon enn sine jevnaldrende i samme situasjon i Europa. En høy andel mottar helserelaterte ytelser, har dårligere psykisk helse og er lavt utdannet, sammenlignet med europeiske NEETs. Utdanning er spesielt viktig for å få innpass i det norske arbeidsmarkedet (Fyhn, T, Radlick R.L og Vigdis Sveinsdottir, 2021) og det er derfor særlig bekymringsfullt at flere tjenester uttrykker at flere av våre barn og unge sliter med ufrivillig skolefravær.

3.2. Barn og unges vansker sladrer om samfunnsutviklingen

- pandemi, økende politisk og økonomisk usikkerhet

Pandemien har synliggjort viktigheten av barn og unges møteplasser i hverdagen. Da disse arenaene ble stengt ned, rammet det barn og unge ulikt. De som levde i utsatte livssituasjoner fikk det verre, mens flere av de som hadde gode livsbetingelser før pandemien kunne oppleve at stress og press avtok da samfunnet ble stengt ned (Folkehelseinstituttet, FHI, 2023). Pandemien ble etterfulgt av økende politisk og økonomisk usikkerhet. Krig i Ukraina, Gaza, klimakrise og stor økonomisk usikkerhet må sees som en del av dagens oppvekstvilkår. Samfunnskriser rammer oftest de som strever mest. Selv om mye tyder på at samfunnet har normalisert seg etter pandemien, er det

barn og unge som “henger igjen” og ser ut til å ha fått forsterket sine vansker. Folkehelseinstituttet (FHI) viser til fire grupper av sårbare barn som var mest utsatt når tilgangen til sosiale møteplasser og samfunnets hjelpetjenester ble begrenset:

1. Barn fra lavinntektsfamilier (stress, rus, helseproblemer foreldre og økt atferdsproblemer hos barna)
2. Barn som før pandemi levde i familier med høyt konfliktnivå eller vold
3. Barn med store behov for hjelp og oppfølging fra det offentlige grunnet alvorlige og/eller sammensatte psykiske lidelser eller funksjonsnedsettelse
4. Enslige flyktninger og andre utsatte grupper uten et etablert sosialt nettverk

I Trondheim erfarer kommunens tjenester at samfunnsutfordringene i vår tid gir et stort press på barn, unge og voksne som strever med sin psykiske helse. Dette viser seg både ved helsestasjonene, i barnehagene og på skolene. Det kan være i form av utagering, spiseforstyrrelser, tilbaketrekning, ufrivillig skolefravær, og foreldre som trenger ekstra oppfølging fra jordmor og helsesykepleier i barnas første leveår. I barnevernet og i helse- og omsorgstjenestene er det en økning av barn og unge som trenger omfattende hjelp, og der mange har behov for å bo utenfor hjemmet.

På nasjonalt nivå viser Ungdata at den vedvarende økningen i psykiske vansker stabiliserte seg i 2022, og at andelen ensomme var lavere enn før pandemien (FHI). Andelen 7. klassinger som opplever å bli mobbet har derimot økt både under og etter pandemien (Udir, 2022). MEST-undersøkelsen viser også en liten nedgang i unge som er ensomme og andelen er tilbake på samme nivå som i 2020 (12 prosent). Økningen i elever som oppgir generell bekymring har stabilisert seg og bekymring for covid har nærmest forsvunnet. Nedgangen i elevenes helse har stabilisert seg, men er fortsatt på et lavt nivå. I 2022 var det en liten bedring på mange av svarene, noe som kan love godt for tiden som kommer, men det er likevel behov for videre oppfølging.

3.3 Ekspertutvalgets beskrivelser fra 2018

Følelser

Ekspertutvalget opplever at barn, unge og voksne ikke har nok kompetanse om følelser. Unge forteller at når de er plaget med angst, har de voksnes væremåte vært helt avgjørende for om det har vært mulig å gå på skolen eller ikke. Gode voksne er milde, sensitive og hjelpsomme. Voksne som oppleves som kalde, klarer ikke å skape trygghet nok for barn som strever ekstra. De voksne må bli gode emosjonstrenerer jamfør boka, Hjerteforeldre (Thuen, Gottman, 2018). Det vil øke samfunnets totale empati, og bidra til et varmere samfunn for alle.

Voksne som jobber med barn må kjenne seg selv og sine egne følelsesreaksjoner. Voksne som kjenner seg selv fremstår ekte, og da blir det tryggere. Gode fellesskap er avhengig av voksne som klarer å "se seg selv utenfra" og vite hvordan de virker på ulike typer barn og foreldre.

Foreldre og voksne må være gode rollemodeller, og ikke snakke nedsettende om andre gruppe mennesker eller andre miljø. De må vise åpenhet, og vite at det er helt normalt å gjøre feil i blant. Dette kan bidra til å redusere press blant de unge. Ekspertutvalget sier også at det er viktig at voksne av og til kan være litt rampete og "bryte" regler sammen med barna. Det kan føre til trygghet og tillit.

Mobbing og tilhørighet

Voksne som jobber med barn og unge må vite at barn ikke alltid har ord, kan si ifra eller klarer å uttrykke seg. Derfor er det viktig at ansatte er årvåkne, og hjelper barn til å uttrykke seg. Ekspertutvalget tror at mange ansatte i skole og barnehage ikke liker barn som strever, og at barn som er "flinke" blir favorisert. Samtidig peker utvalget på at mange av de som mestrer skolen godt kjeder seg, blir sittende alene og ikke tilstrekkelig blir stimulert til videre utvikling. Voksne i skolen må derfor klare å se hvert enkelt barn som unikt, og møte disse ulikt.

Barn og unge som har det vanskelig får ofte skylden når et klassemiljø er dårlig. Enkeltbarn kan aldri ødelegge et fellesskap. De som har det vanskelig får det enda verre når de i tillegg også blir mislikt av voksne og får skylden når "det går galt".

De unge i ekspertutvalget opplever at det kan være fint med ulike "mobbeprogram", men at dette i seg selv ikke hindrer mobbing. *"Program hjelper der og da, som en kick-off, men det er kontinuerlig jobbing med miljøet i en gruppe som gir resultater"*. Det er viktig at læreren ikke distanserer seg fra eleven. God relasjon mellom lærer og elev bidrar til trygghet, og kan også avdekke mulige problemer i en tidlig fase.

Om skole, barnehage og foreldre er i stand til å skape gode relasjoner og vennskap mellom barn og unge, vil dette føre til mindre mobbing, utenforskap og trakassering. Dette gjelder også på barn og unges fritidsarena, eksempelvis idretts- og kulturtilbud. Det må være en samhandling mellom de voksne som er involvert i et barns liv. *"De som kjenner hverandre godt, mobber ikke hverandre"*. Mobbing er ikke et problem som bare gjelder "mobberen" eller den som blir utsatt. Det gjelder hele klassemiljøet eller gruppa i idrettslaget.

Ekspertutvalget ser at det trengs et større fokus på at barn og unge er unike og at fellesskapet i større grad preges av mangfold.

Samarbeid med idrett og kultur

Ekspertutvalget viser til et stort potensial i større samarbeid mellom Trondheim kommune og idretten. Idrettslagene kjenner barn, unge og deres foreldre. Idrettslagene ønsker å være en nær samarbeidspart til skolene. I dag er det for tette skott mellom skole og frivillig sektor. Idretten påpeker at de ønsker å få informasjon om relasjoner og konflikter som oppstår i skolehverdagen, slik at de kan jobbe for sterkere inkludering på idrettsarenaen. I dag er dette samarbeidet for løst

og tilfeldig. Ved å vite om hvilke barn som mangler tilhørighet, kan idrettslaget jobbe med dette på fritiden. Idretten ønsker også at skole og idrettslag kan jobbe sammen om felles verdigrunnlag i arbeidet med barn og unge.

Ekspertutvalget vil at Trondheim kommune skal ha økt fokus på mangfold og at alle er unike.

“Vi syns at mange har et smalt syn på hva som er normalt”.

4. Hva sier forskningen?

Kunnskapsgrunnlaget og mye av forskningen som lå til grunn for strategien er fremdeles relevant og viktig for revidert temaplan.

4.1 Normalitet

Normalitet og avvik i barnehagen, av førsteamanuensis Karianne Franck:

Normalitet og det normale er ikke nøytrale størrelser, men verdiladede vurderinger knyttet til hva som er ønskelig, akseptabelt og gjennomsnittlig (Turmel, 2008). Hva som anses som normalt må derav ikke ses som en statisk størrelse, men forstås i sammenheng med samfunnets utforming, blant annet samfunnsinstitusjoner som barnehagen. Innen barnehagefeltet kan dessuten flere versjoner av hva som anses som normalt og ønskelig sirkulere på samme tid. Barnehagehverdagen stiller barn ovenfor en rekke ulike forventninger og krav knyttet til institusjonens forståelser, praksiser og utforming. Forventninger og krav som ofte forblir tause helt til et barn ikke lever opp til hva som anses ønskelig og akseptabelt. Hva som anses som normalt, akseptabelt og ønskelig, endrer seg også over tid. Framveksten av et syn som anerkjenner barn som kompetente og aktive aktører fikk et tydelig rotfeste i norske barnehager, men har i den senere tid ført med seg nye krav og forventninger om å prestere. I møte med et sterkt individfokus har en anerkjennende holdning til barn som kompetente aktører endret form til å danne vurderingskriterier for hvilke kompetanser enkeltbarn skal besitte (Franck, 2017). Et omfattende individfokus innen tidlig innsats risikerer videre å ignorere hvordan vansker og utfordringer kan forstås som relasjonelle fenomen, - for eksempel knyttet til barnehagen som institusjon.

4.2. Innsats på gruppenivå

Innsats på gruppe-, kultur- og samfunnsnivå har større effekt enn tiltak på individnivå. Studier fra terapi viser at innsats rettet mot par, familier, grupper eller samfunn har større effekt enn å jobbe med én og én (Ness, 2017). Kunnskapsdepartementets ekspertgruppe, ledet av Thomas Nordahl, konkluderte med at på tross av mange års arbeid for inkludering

er det ennå ikke plass til dem som strever mest. Han peker på at dagens spesialpedagogiske praksis fører til økt stigmatisering og ekskludering.

Barn og unge med behov for særskilt tilrettelegging er over lang tid ikke blitt tilstrekkelig inkludert i fellesskap med andre barn og unge, og de har i for liten grad fått realisert sitt potensial for læring.

(Nordahl, m.fl, Inkluderende fellesskap for barn og unge, 2018)

4.3 Individuelle tiltak for de som trenger det

Selv om psykolog ikke er viktigst for alle, er det nødvendig for noen. Terapi, behandling og individuelle tiltak er virksomme. Barn som har behov for ekstra tiltak skal få det. Det er derfor viktig at kommunen har et system som fanger opp denne gruppen, og gir bistand etter høy faglig kvalitet. Samtidig er det viktig å vite at barn og unge som har behov for individuelle tiltak også vil ha nytte av et sterkere fellesskap.

Vilkåret for å få individuelle vedtak er at barnet har et særlig behov. På samme tid er behovet for enkeltvedtak nødvendig å se i sammenheng med miljøet rundt barnet; med miljø menes her hvilken kompetanse, praksiser, oppvekstmiljø og muligheter som eksisterer i institusjoner som blant annet helsestasjon, barnehage og skole.

En reduksjon i antall vedtak om støtte er avhengig av at barns behov faktisk dekkes innenfor det ordinære tilbudet. Det fordrer blant annet at barnehager og skoler er av god kvalitet og har kompetanse som kan gi barn hjelp til utvikling og læring også innen de allmennpedagogiske rammene.

Individfokus er feil løsning, i følge professor Ottar Ness:

Ved å lokalisere meninger «inne» i personers sinn bes det om endringer eller justeringer av personers liv som fremstår som individualiserende (Gergen, 2009; McNamee, 1996). Slik blir krav om endringer rettet mot enkeltpersoner og ikke mot samfunnet (Brinkmann, 2015; Madsen, 2010). Fokuset havner på individuelle mangler, som igjen handler om å reparere en liste med symptomer over tid, og slik finne den riktige metoden for å behandle manglene. Personlige svakheter og «feil» hos den enkelte blir viktigere enn å se hele mennesket og de livsbetingelsene som påvirker dets problemer. Slik kan behandling

ses på som en måte å få personer til å bli «korrekte» eller «normale» borgere (Gergen,2009).

Et alternativ til den ovennevnte individualiserende diskursen handler om en relasjonell forståelse som flytter fokuset fra individer til relasjoner, kultur og samfunn. I relasjonsfokuset er oppmerksomheten rettet mot de mellommenneskelige øyeblikkene og mening skapes relasjonelt. Flere studier viser at effekten av hjelp er langt større om den gis i gruppe eller fellesskap, fremfor for eksempel å møte én og én i samtaleterapi. Menneskers handlinger, meninger og muligheter foregår alltid i en sammenheng. Dette må alltid være med i forståelsen av hvordan mening skapes og dette bidrar til at man må løse sosiale problemer gjennom å fokusere på samfunn, kultur og grupper, fremfor å «reparere» individer, eller «tilpasse» individene til samfunnet. Et afrikansk ordtak sier: «For den som ikke hører musikken, fremstår danseren som gal.»

4.4 Digitale fellesskap virker

Flere studier viser god effekt av ulike møteplasser på nett. Marianne Trondsen opprettet som en del av sin doktorgrad et internettbasert selvhjelpsforum for ungdom med psykisk syke foreldre (Tjora, 2018). Unge med psykisk sykdom i familien opplever taushet og mangel på informasjon, de føler seg usynlige og mange strever med skam og skyld. Ved å delta i nettsamfunnet klarte de etter hvert å åpne seg om egne tanker og følelser i den lukkede gruppen. Åpenheten viste seg å “smitte” over i andre relasjoner utenfor nettsamfunnet (Tjora, 2018). Å kjenne seg igjen i andres situasjon og åpenhet skapte handling. Ungdommene ble blant annet enige om at de skulle “tørre” å vise egne følelser, f.eks sinne, overfor foreldrene som var syke. Det digitale fellesskapet førte til normalisering og reduksjon av skam og skyld. Lignende studier viser det samme. Her ligger et stort og ubrukt potensial. Dette kan være i form av møteplasser, samtalefora, terapigrupper, apper og spill.

4.5 Lekens betydning

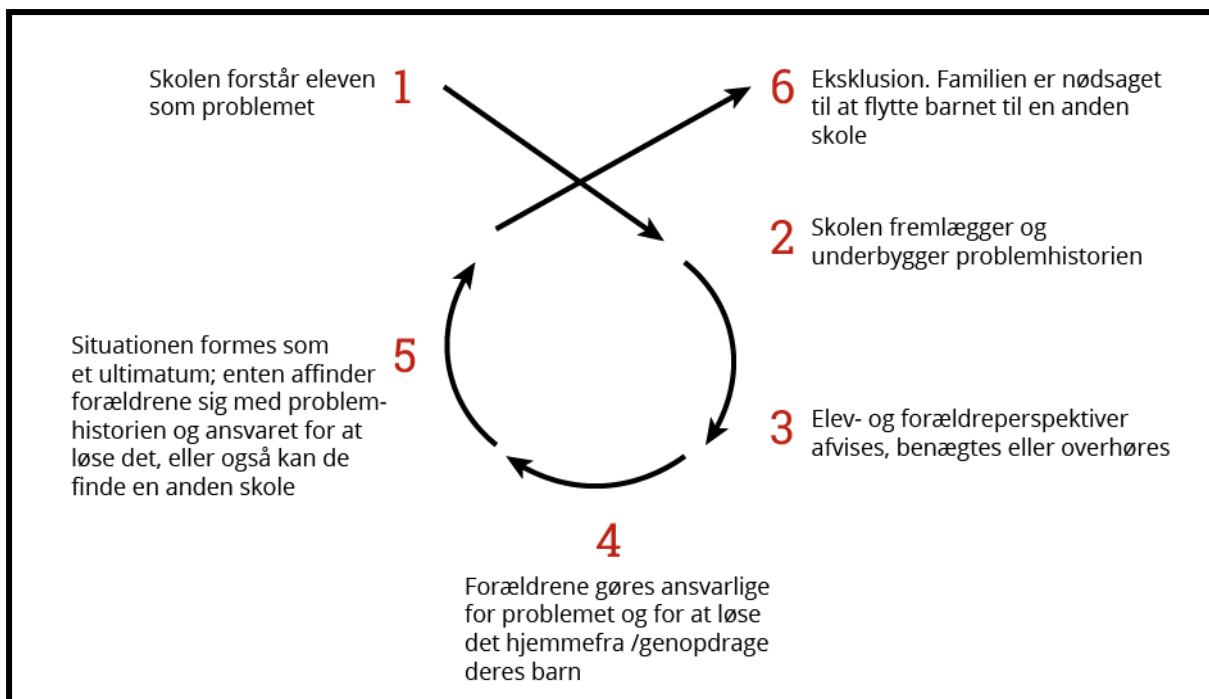
Lek har betydning i barns liv, både for språklig, sosial og motorisk utvikling. I tillegg er leken viktig for å fremme barns kreativitet og ferdigheter i å lære seg å løse utfordringer sammen. Det er derfor avgjørende å anerkjenne dens betydning for barn og unge i alle aldre og på de arenaer barn er.

Arbeid med vennskap og lek er viktigst for å unngå mobbing i barnehagen. De barna som ikke har venner risikerer å bli mobbet. Barna forteller at de frykter mest å ikke ha noen å leke med, eller bli utestengt fra lek. Studien viser at barn fram til to-treårsalder har mer flyktige vennskap, mens fra treårsalderen blir vennskapene mindre åpne og mer preget av

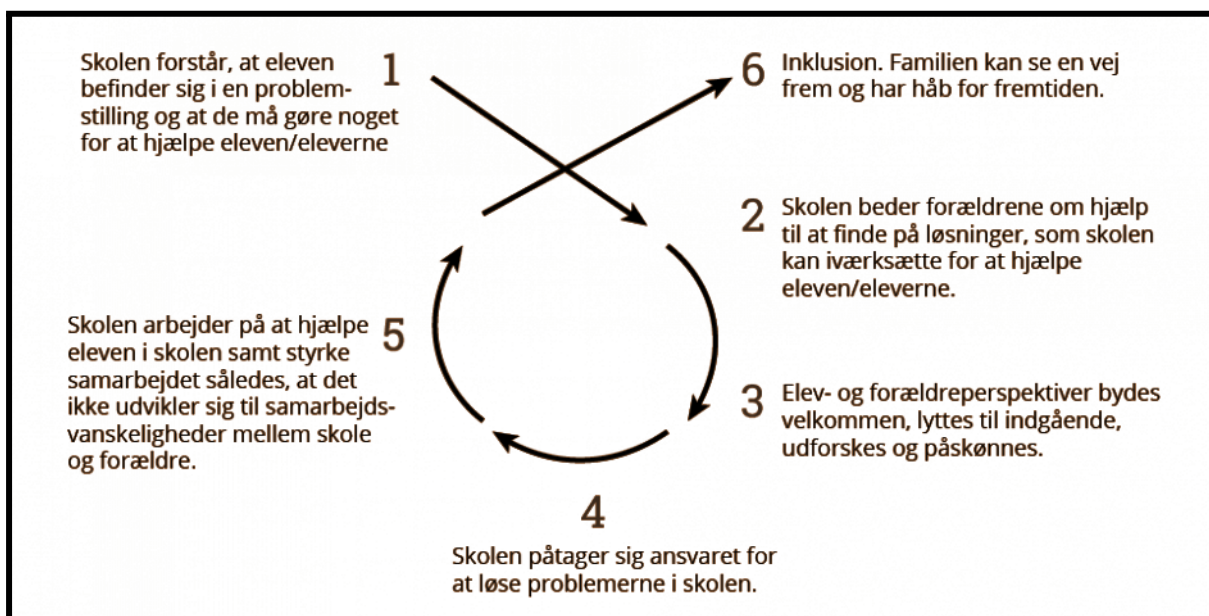
strategiske valg og forhandlinger barna i mellom. Det er risiko for at barn blir utestengt og venneløse i kjølvannet av denne utviklingen, og det er særlig viktig at småbarnsavdelingene har fokus på den sårbare fasen mellom to og tre år (Lund, m.fl., 2015). Rapporten finner også at det er vanskelig å oppdage utestengelse når den er en del av leken. Det krever at voksne er delaktige og til stede for å hjelpe barna i de sosiale prosessene. Lund mener at samarbeid mellom ansatte i barnehagen og foreldre er avgjørende for hvordan barnets lekekompetanse utvikles. Lekens betydning for vennskap og trivsel bør være et sentralt tema i samarbeidet med foreldre. Barnehagen og hjemmet bør legge til rette for lek og vennskap, både *hjemme og i barnehagen* (Ibid.). Spesielt gjelder dette for de barna som strever. Lund peker på at barnehagepersonalet må være oppmerksomme på hvilke barn som får positiv oppmerksomhet, og hvilke barn som lett blir definert negativt av de voksne. Voksne (både ansatte og foreldre) som støtter utsagn som definerer “den som mobber” på negative måter, bidrar til ytterligere utestengelse.

4.6 Dialog med foreldre er avgjørende

Gro Emmertsen Lund finner i sin avhandling hvordan arbeid mot mobbing kan bidra til ytterligere ekskludering fordi skolen ikke samarbeider med foreldre. Lund finner at skolen og støttesystemene ofte har laget seg en forståelse av hva som er problemet, (som oftest i individet/eleven selv) før foreldre blir involvert. Når forståelsen er skapt før foreldrene er hørt, kan det føre til en kamp om “hvem som har rett”. Medelevene bidrar til å utestenge eleven fra fellesskapet, fordi de opplever aksept fra voksne i skolen på at “eleven er problemet”. Lund peker også på at skolen og foreldre kan ha ulike forventninger til om problemet kan løses eller ikke. Hun finner at skolen kan være mer pessimistiske, og ha tendens til å ha fokus på feil og mangler i eleven, foreldrene og ved egen praksis, framfor å lete etter styrker og muligheter. Dersom skolen anser problemet for å ligge hos eleven og foreldrene, mens foreldrene anser at skolen eier problemet, og ingen kommer noen vei, ender det ofte til slutt med at foreldrene søker om å få bytte skole. Dette kaller hun *ekskluderingsspiralen*:

Inkluderingsspiralen beskrives som den ideelle måten å bidra til at flere barn og unge i skolen opplever tilhørighet. Her beskrives en praksis der skolen og foreldrene i samarbeid skaper en forståelse av hva som er problemet og at de sammen finner mulige løsninger.

Selv om dette har sitt utgangspunkt i hvordan skolen møter foreldre, er dette overførbart og gjeldende for alle som i sitt arbeid eller på noen måter møter barn og unge og deres foreldre.

4.7 Relasjonell velferd og samskaping for sterkere fellesskap

Begrepet *relasjonell velferd* er utviklet av den britiske sosialentreprenøren Hillary Cottam. Hun beskriver begrepet som en endring i tenkemåten om hvordan velferd forstås og praktiseres. Praksis skal bevege seg over i en samarbeidsmodell hvor velferd ikke er noe vi gir til hverandre, men noe som produseres og skapes sammen under relasjonelle betingelser (Cottam, 2016). Velferd fremmes ved økt samarbeid med innbyggernes ressurser og relasjoner. Med henvisning til økt kompleksitet, demokratisk underskudd og nedtoning av New Public Management (NPM) er offentlig sektor i et styringsmessig paradigmeskifte fra NPM til New Public Governance, også kalt samskaping (Krogstrup og Blix, 2019). I samskapingsparadigmet argumenteres det for at problemenes kompleksitet utfordrer den antagelse at enkeltheter og hierarkiske organisasjoner kan bidra med nye og holdbare løsninger. Det må involveres kunnskap og erfaringer fra flere parter og løsningene må skapes sammen, (derav samskapelse). Brix og Hornstrup sier at dette paradigmeskiftet er en global megatrend som setter innbygger, involvering og nettverkssamarbeid som et forvaltningsprinsipp på dagsorden og gjør dette til en offisiell organisasjonsoppskrift (Krogstrup & Blix, 2019).

Storch (2018) viser videre til Cottams feltstudie (2016) hvor intern koordinering var avgjørende. Hun fant at enkelte familier hadde over 70 offentlige ansatte å forholde seg til. Det betyr at relasjonell velferd krever relasjonell kompetanse i samarbeid med innbyggere, men også internt i kommunen. Det krever ansatte som er innstilt på samarbeid, handlekraft og fleksibilitet. Relasjonell velferd har ambisjon om at verdien i kommunale innsatser måles i kvaliteten på innbyggers liv, fremfor i ytelse og faglig kompetanse. Det er også dette som kalles samskapingskommunen. I Norge har det de siste årene også gått en bølge av samskaping i de fleste norske kommuner. Hensikten er at offentlig sektor blir basert på tillit og stabilitet, heller enn på restriksjoner, effektive regler og systemer som har vært idealet i NPM. I kjølvannet av dette kommer det også en tillitsreform (Regjeringen.no, 2021).

Storch og Hornstrup (2018):

En mere samskabende, inddragende og borgernær praksis danner nye konturer for vores velfærd. Konturer med mindre systemvelfærd, hvor borgeren forventer og har ret til en given kommunal service, der er styrt og definert av kommunen, og med mere relationel velfærd, hvor velfærd måles i gode liv med utgangspunkt i borgerenes egne ønsker til sådant. Og dette gode liv skapes ofte der, hvor vores indbyrdes relationer er stærkest, i de nære og lokale fællesskaber. Dette skaber et skift i kommunes opgaver. Kommunen skal ikke lenger levere standardiserte serviceydelser, men indgå i et tæt samarbejde om at støtte borgerens egne ressourcer, kompetencer og netværk. Kommunen skal ikke være

relationen til borgeren, men skal tilbyde borgeren relationer, også ved at lade borgeren geninvitere andre aktører ind i eget liv, som foreninger, andre borgere, lokale virksomheter og nyere netværk. Borgeren skal kunne bli selvhjulpen på enten kort eller langt sigt - for heri hviler et stort kvalitetsmæssigt og myndiggjørende potentiale for borgerens fortsatte trivsel og øgede velfærd samt et forretningsmessig potentiale.

5. Slik skal vi jobbe - prinsipper for vår praksis

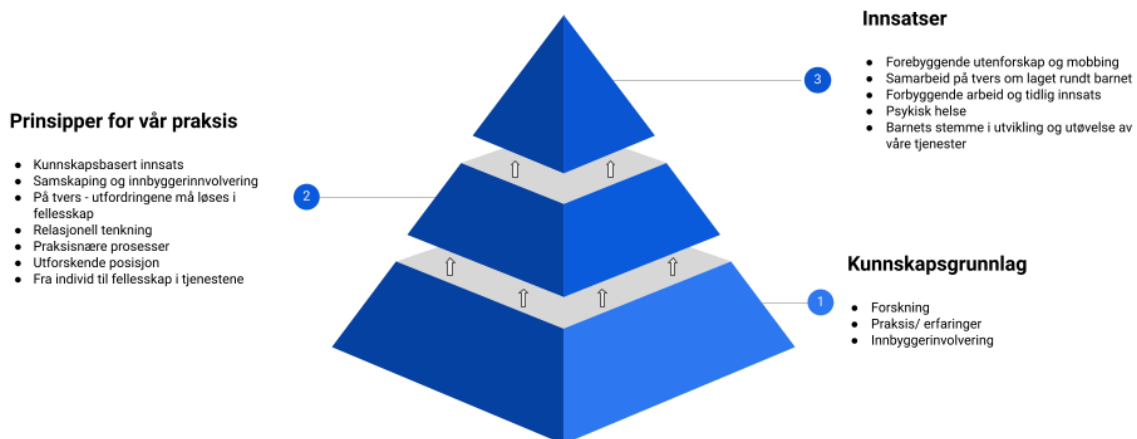
Gjennom arbeidet med strategien har god praksis i kommunen blitt synliggjort. Kommunedirektøren vil derfor understreke at mye av arbeidet som gjenstår er å forsterke og videreutvikle eksisterende praksis. Stein Saks Papir skal være en levende plan som legger til rette for at enhetene og kommunenivået kan prøve ut og videreutvikle ideer.

Samtidig handler dette om mer enn bare kommunens tjenestetilbud, men også hvordan en tenker velferd og hvordan vi i fellesskap kan bidra til å skape gode samfunn. Blikket er flyttet fra individ til fellesskap, og personers vansker og utfordringer skal i hovedsak forstås, forklares og løses i fellesskapet i samarbeid med tjenestene.

Noen av de viktigste bærebjelkene i Stein Saks Papir er samskaping og innbyggerinvolvering, relasjonell tenking, jobbe på tvers, praksisnære prosesser og kunnskapsbasert innsats. Behov og løsninger skal ikke defineres og løses av profesjonelle alene, men sammen med innbyggere. Barn og unge lever sine liv på ulike arenaer, og det er derfor nødvendig å jobbe opp imot de mange relasjonene og nettverkene de er en del av. Arbeidet for barn, unge og familier skal derfor bygge på følgende prinsipper:

- Kunnskapsbasert innsats
- Samskaping og innbyggerinvolvering
- På tvers - utfordringene må løses i fellesskap
- Relasjonell tenkning
- Praksisnære prosesser
- Utforskende posisjon
- Fra individ til fellesskap i tjenestene

Prinsippene bygger på forskning, erfaringer fra praksisfeltet og involvering fra barn, unge og deres familier. Disse prinsippene skal kjennetegne vår praksis og da særskilt innenfor utvalgte innsatsområder.

5.1 Kunnskapsbasert innsats

Hva betyr det å arbeide kunnskapsbasert? Kunnskapsbasert praksis (KBP) betyr å bygge sine beslutninger, handlinger og tiltak basert på innsikt fra forskning, erfaringer fra praksis og barn og unges ønsker og behov for sitt oppvekstmiljø. Det er viktig at vi får denne innsikten på en systematisk måte og at vi er tydelig på at kunnskap må innhentes fra ulike kilder, og ikke minst fra barn og unge selv.

"En forutsetning for å utvikle gode kunnskapsbaserte tjenester er at de bygger på barn og unges og praktikernes erfaringer og behov. Barn, unge og praktikere kan bidra gjennom å foreslå aktuelle problemstillinger og utfallsmål for forskning".

[BarnUnge21-strategien](#), s.29.(NFR 2021. Ut av blindsonene: Strategi for et samlet kunnskapsløft for utsatte barn og unge).

Som universitetskommune skal Trondheim kommune være en profesjonell aktør innen forskning, utvikling og innovasjon (FoUI):

- Utviklingsarbeid kan defineres som "systematisk virksomhet som anvender kunnskap fra forskning og praktisk erfaring, og som er rettet mot det å framstille nye eller vesentlig forbedrede materialer, produkter eller innretninger, eller å innføre nye eller vesentlig forbedrede prosesser, systemer og tjenester" (Kilde: OECD, Frascati manualen). Denne type aktivitet kan involvere samarbeid med forskningsmiljø, men ikke nødvendigvis.
- Forskning er en aktivitet som har til hovedhensikt å skaffe til veie ny kunnskap; *anvendt* forskning er innrettet mot å skaffe ny kunnskap knyttet til et praktisk mål.
- Innovasjon handler om å ta kunnskap i bruk.

Det er et mål at kommunen utøver rollen som FoUI-aktør på en systematisk og profesjonell måte, både på kommunenivå og enhetsnivå.

5.2 Samskaping og innbyggerinvolvering

Når ledere og ansatte i kommunen står overfor komplekse vansker, skal behov og løsninger utvikles i en samskapingsprosess med innbyggerne. *Samskaping* går lenger enn det tradisjonelle begrepet *medvirkning* legger opp til. I stedet for å invitere innbyggerne et stykke ute i prosessen hvor mange av premissene er satt, må innbyggerne være nærmeste samarbeidspartner før problemet i det hele tatt er ferdig definert. Dette krever en annen type ledelse hvor faglig kompetanse i mye større grad benyttes til å åpne opp diskusjonen rundt de enkelte tjenestene, uten å ha svarene klare på forhånd. I Trondheim kommune har det skjedd stor utvikling på samskaping de siste årene. Kommunedirektøren ser likevel behov for bedre og mer systematisk arbeid framover.

Barnekonvensjonens artikkel 3 *Barns beste* og artikkel 5 *Foreldreansvaret* er viktige artikler å ha med i arbeidet med økt innbyggerinvolvering. Barnehagens og skolens arbeid med at barns og unges stemme skal høres og bidra til å utvikle tjenestene gjennom samskaping står sentralt.

5.3 På tvers - utfordringene må løses i fellesskap

Store utfordringer må løses i fellesskap og for å bygge sterke fellesskap for barn og unge må aktører på tvers gå sammen. Dette gjelder både kommunale tjenester, innbyggere, frivillighet og andre i sivilsamfunnet. Vi har et felles oppdrag om å skape gode samfunn og

dette innebærer samarbeid på tvers. Et helsefremmende miljø på universelle arena, trygge og gode arenaer og møteplasser i lokalsamfunn, skapes kun om vi møtes på tvers og samarbeider på tvers med forståelse for hverandres perspektiv.

Det er avgjørende at de berørte er med. Barn og unge har kunnskap om sine nærmiljø og skal ta del i dem og i utvikling av dem.

«Det kreves en landsby for å oppdra et barn»

5.4 Relasjonell tenkning

“Desto høyere grad av relasjonell kapasitet mellom ledere, medarbeidere og enheter som skal løse komplekse vansker, desto høyere effektivitet og kvalitet på tjenesten.” Høyere grad av relasjonell kapasitet er også sammenfallende med høy brukertilfredshet.

Samhandling og tverrfaglig samarbeid har blitt fremmet som viktige satsningsområder siden de første samhandlingsreformene på 1980-tallet. Fremdeles er det likevel lettere å snakke om tverrfaglighet enn å gjøre det. Fagfeltet er i stor grad preget av sektorinndelinger og profesjonskamper, som kan stå i veien for å levere tjenester av høy kvalitet.

Når kompleksiteten er preget av at oppgaven endres, aktørene er ukjente, eller at relasjonene (ennå) ikke er definert, må virksomheten evne å håndtere høy grad av usikkerhet og bygge relasjoner omkring oppgaveløsningen ved behov.

Relasjonell kapasitet handler om:

- Evnen til å samarbeide med de man trenger å samarbeide med når man trenger det.
- En kvalitet ved samarbeidet mellom de som er involvert i å løse en kompleks oppgave eller utfordring.
- Samhandlingskvaliteten innvirker på effektivitet og kvalitet på endelig produkt.
- Jo høyere grad av relasjonell kapasitet i samarbeidsrelasjoner, jo bedre resultat.
- Metodikken hjelper til å få grep på komplekse utfordringer og oppgaver, og setter organisasjonen i stand til å forbedre samarbeidet.

5.5 Praksisnære prosesser

Det skal være sammenheng mellom det kommunen beslutter eller iverksetter og de behov barn og unge har i sin hverdag og i sine lokalmiljø. Politiske beslutninger må derfor bygge på beslutningsgrunnlag som bygger på kunnskap fra praksisfeltet, innbyggere, barn og unge. Da skapes sammenheng fra politiske beslutninger og ut til lokalmiljøene barn og unge lever i.

I tillegg må FoUI-prosjekter vi samarbeider om må ha nytteverdi for praksis og kunne bety endring og forbedring av praksis til det beste for barn og unge, og deres oppvekstmiljø.

Praksisnære prosesser innebærer også at de støttetjenester eller samarbeidsaktører som bistår de universelle arenaene er tett på praksis og at det utvikles samarbeidskulturer og strukturer som er til det beste for barn og unge. God flerfaglig og tverrfaglig innsats og samarbeid for og sammen med barn og familier, vil fremme arbeidet med å sammen skape sterke barne- og ungdomsfellesskap.

5.6 Utforskende posisjon

Gjennom en årrekke har kommunen bidratt til at innbyggere i Trondheim har fått forventninger om at det offentlige tar styring, overtar ansvar og har ekspertkunnskap som passer for alle og den enkelte. Men vi må ikke glemme at barn og unges familie, nettverk og lokalmiljø er vel så viktige faktorer. Vi har kanskje i for stor grad ment at kommunalt ansatte alene kan vite hva barn og unge trenger. Barn og unge er for viktige til at Trondheim kommune skal ha monopol på løsningene.

Det vil vi forandre, og denne temaplanen skal bidra til, er at vi i større grad inntar en utforskende posisjon i møte med barn, unge og deres familier. Det betyr at kommunens ledere og medarbeidere må lytte til hverandre og til barn og unge, og klare å endre mening selv om man tror man har bestemt seg. Det betyr også at beslutninger skal vokse fram i åpne dialoger, der både tvil og motforestillinger gis plass. Det gjelder både i møte med det enkelte barn, mellom ansatte og som ledelsespraksis.

5.7 Fra individ til relasjoner og fellesskap

Praksis skal i hovedsak forlate individfokuset og sette søkelyset på relasjoner, gruppe og fellesskap. Det er både ressursmessig vanskelig og etisk betenkelig å svare på barn og unges vansker med individuelle løsninger. Individualiserte tiltak vil styrke ideen om at det er barna og ungdommene det er noe galt med.

Barn som trenger spesialiserte tiltak og ekstra beskyttelse

Det vil imidlertid alltid være barn og unge med behov for spesialiserte og individuelle tiltak. For disse barna er individuell innsats avgjørende for at de skal kunne delta i fellesskapet. Uavhengig av lovverk er det viktig at de individuelle tiltakene innrettes slik at de styrker barnets tilhørighet til andre barn, til familie eller lokalsamfunnet.

Fellesskapene i kommunen skal være preget av mangfold og inkludering under et omfavnende normalbegrep. Sterke barnefellesskap krever sterke voksenfellesskap. Det

betyr at vi må se fellesskap som livsløp med mange møteplasser innenfor samme aldersgrupper og mellom generasjoner. Møteplasser mellom generasjonene bidrar til sterkere sikkerhetsnett og et tryggere samfunn for alle.

Ekspertutvalget om fellesskap

Det er ikke rett å skille ut barn fra gruppa si for å møte et særlig behov eller løse et problem, og så sende dem tilbake igjen. Barn er sårbare, og de har med en slik hendelse blitt litt annerledes. De voksne må like barn som strever.

Det må skapes rom for å være annerledes, kjenne og akseptere den enkelte eleven uten å lage styr av noen som er litt annerledes. Atferd oppstår ikke av ingenting, men er uttrykk for noe. En må lære noe om hva som ligger bak atferden for å kunne tilrettelegge for trivsel på riktig måte.

6. Innsatsområder

-hva skal Trondheim kommune satse spesielt på?

Kunnskapsgrunnlaget og prinsipper for praksis skal være førende for vår praksis fremover. Samtidig er det noen innsatsområder som fremover særskilt bør vektlegges og hvor det er spesielt viktig for barn og unge at vi videreutvikler praksis for å skape sterke barne- og ungdomsfellesskap.

- Innsatsområde 1: Bygge inkluderende fellesskap og motvirke utenforskap
- Innsatsområde 2: Samarbeid på tvers for barn og unge
- Innsatsområde 3: Forebyggende arbeid og tidlig innsats
- Innsatsområde 4: Psykisk helse
- Innsatsområde 5: Samarbeid med barn og unge

6.1: Bygge inkluderende fellesskap og motvirke utenforskap

Barn og unge viser på ulike måter at fellesskapet ikke har plass til dem. I Ungdomsundersøkelsen (2017) var ett av de viktigste funnene at mange kjenner seg ensomme. I undersøkelsen fra 2021 viser tall at det fremdeles er slik for mange. Fra innsiktsarbeidet med Trondheimpløftet er ønsket om flere møteplasser det som utpeker seg fra barn og unges tilbakemeldinger. Det er også interessant at den voksne delen av befolkningen ønsker seg det samme.

Ungt utenforskap er en av vår tids største utfordringer. Det er et sammensatt problem både på individ- og samfunnsnivå. Unge utenfor arbeid og utdanning utgjør cirka 10 prosent av aldersgruppen under 30 år. De har ofte dårlig psykisk helse, lite sosialt nettverk og mange relasjonsbrudd gjennom livet. Den samme aldersgruppen har også lavest livskvalitet i Norge. Om vi greier å snu utenforskap til tilhørighet og deltakelse vil det ha store gevinster. Ved å ta utgangspunkt i de unges styrker og muligheter kan vi starte forandringene som setter menneskets behov i sentrum. Løsningene finnes mellom oss. Sammen kan vi styrke fellesskapet.

“I Trondheim skal alle barn og unge kjenne tilhørighet i inkluderende, rettferdige og lærende fellesskap. God oppvekst skapes der barn og unges relasjoner og liv settes i sentrum.”

6.2: Samarbeid på tvers for barn og unge

Samarbeid på tvers er sentralt for å skape gode, sterke fellesskap for både voksne og barn og unge. I perioden fra Stein Saks Papir ble vedtatt i 2018 har vi flere eksempler i Trondheim på praktisk samarbeid på tvers av sektorer; for eksempel relasjonell kapasitet, bedre skolestart, Pilot 0-24 og Tett på. Det er viktig at vi framover tar med oss de erfaringene disse har gitt oss på hvordan vi sammen kan skape bedre hverdager og oppvekstmiljø for barn og unge, og deres familier.

Det kan være krevende omstillinger for mange aktører å endre måter å tenke på, arbeide på eller samarbeid på, men det er avgjørende å få til samarbeid på tvers bygget på de prinsippene temaplanen understreker, for å klare å imøtekomme de utfordringene som vi både har og vil møte som samfunn.

6.3: Forebyggende arbeid og tidlig innsats

Fellesskap som alle er en del av og opplever tilhørighet til, gir mennesker bedre helse og livskvalitet, og det styrker barn og unges utvikling. Generelt forebyggende arbeid bygger i stor grad på å skape slike inkluderende fellesskap. Alle barn og unge skal ta del i slike fellesskap og det er i disse vi som samfunn ivaretar dem i sårbare eller utsatte situasjoner. Godt forebyggende arbeid har vært og er avgjørende for å kunne imøtegå utfordringer som utenforskap, ufrivillig skolefravær, sosial utjevning og uhelse. I tillegg vil det fremme utvikling og dannelse som vi trenger i et framtidig samfunn.

Sentralt i forebyggingen er også at vi vektlegger tidlig innsats. Ved å bistå og gi hjelp så tidlig som mulig i et menneskes eller en families liv, kan vi forebygge nevnte utfordringer

som utenforskap, frafall i skolen, sosiale vansker eller at barn og unge havner utenfor utdanning og arbeidsliv.

“ Tidlig innsats må forstås både som innsats på et tidlig tidspunkt i barns liv, og tidlig inngripen når problemer oppstår eller avdekkes i førskolealder, i løpet av grunnopplæringen eller i voksen alder.”

St. meld. 16... og ingen sto igjen

6.4: Psykisk helse

Psykisk og fysisk helse er tett knyttet sammen og må alltid forstås som en helhet, det betyr at kommunens arbeid for god psykisk helse må ta inn over seg hele mennesket.

Å være trygg i sin familie og ha gode oppvekst- og læringsmiljø står sentralt for å forebygge psykiske problemer blant barn og unge. Målet er at alle barn og unge skal utvikle god psykisk helse, livskvalitet og mestring, og at de sosiale forskjellene i helse reduseres. Det å bli utsatt for mobbing eller utenforskap har konsekvenser for helsa, og kan føre til emosjonelle problemer som depresjoner og angst, psykosomatiske plager som hodepine, magesmerter og søvnvansker, manglende selvtillit og selvfølelse, selvmordstanker og aggressiv atferd (Breivik mfl. 2017).

Vi må legge til rette for å fange opp de som trenger hjelp så tidlig som mulig, og sette i verk målrettede tiltak for familier, grupper og personer som er i en sårbar situasjon. Det gjelder på områder som berører levekår, barnehage, skole og læringsmiljø, frivillig deltakelse og forhold i nærmiljøet.

For å bygge god helse og livskvalitet kreves helsefremmende og forebyggende tiltak. Det betyr tidlig tverrsektoriell og helhetlig innsats rundt barn, unge og deres familier som lever i utsatte situasjoner og som står i fare for å utvikle psykisk uhelse. Tilhørighet i fellesskap er en av de viktigste beskyttelsesfaktorene som fremmer god helse for alle.

6.5: Samarbeid med barn og unge

Barns rett til medvirkning er nedfelt og uttrykt i nasjonale målsettinger, i barnehageloven, barnevernloven, helselovgivning og opplæringsloven. FNs barnekonvensjon sier at barn skal bli sett, hørt og kunne uttale seg om det de erfarer og opplever i hverdagen. Barnets synspunkter skal tas på alvor og tillegges vekt i samsvar med barnets alder og modenhet. Artikkel 13 i barnekonvensjonen sier at barnet har rett til å søke, motta og meddele

opplysninger, enten det skjer muntlig, skriftlig eller en annen uttrykksmåte barnet måtte velge. Opplæringsloven § 9a-5 (Kapittel 12 Elevens skolemiljø, Ny opplæringslov 1. august 2024) beskriver elevenes rett til å engasjere seg i både planlegging og gjennomføring av det systematiske arbeidet for helse, miljø og sikkerhet på skolen.

I SteinSaksPapir står følgende om barn og unges rett til å medvirke i utformingen av barnehage, skole og BFT: Det skal utvikles ulike måter som sikrer at barn og unges erfaringer og meninger blir systematisk etterspurt, dokumentert og brukt til å forme tilbudet ved alle enheter i barnehage, skole og BFT.

Kommuneplanens samfunnsdel 2020- 2032 beskriver et mål for Trondheim kommune at vi har aktivt deltakende og representative beslutningsprosesser, og i den nye enhetsavtalen som gjelder fra 2023-2026 er det et overordnet mål for oppvekst og utdanning at barn, unge og familier er medskapere i planlegging, utvikling, beslutning og evaluering av praksis.

Barn og unges medvirkning er en rettighet som kommunen skal og må inkluderes på alle områder. Barnekonvensjonen artikkel 12 beskriver hvordan alle barn har rett til å medvirke, på sine premisser og med sine forutsetninger. Det vil si at det er ingen aldersgrense for medvirkning, og det er derfor ikke et spørsmål *om* barn skal medvirke, men *hvordan*. Hvilke innganger vi finner til barns medvirkning, og hvilke verktøy vi har tilgjengelig for å innhente barn og unges perspektiver er avgjørende for om vi kan sikre en reell medvirkning og et reelt innblikk i barn og unges verden. Bakgrunnen for å sikre at barn og unge er delaktige i utformingen av tjenesten er å sørge for at barn og unge får anledning til å være aktive deltakere i de ulike prosessene som angår dem, og ikke tilskuere.

Bibliografi

- Aarø, L. E. (2016). *Fakta om mobbing blant barn og unge. Faktaark*. Oslo: Folkehelseinstituttet. Hentet fra <https://www.fhi.no/fp/barn-og-unge/oppvekst/fakta-om-mobbing-blant-barn-og-unge/>
- Arseneault, L. (2017). The long-term impact of bullying victimization on mental health. *World Psychiatry, 16*, 27-28.
- Bhui, K., Silva, M. J., Harding, S., & Stansfeld, S. (2017). Bullying, Social Support, and Psychological Distress: Findings From RELACHS Cohorts of East London's White British and Bangladeshi Adolescents. *Journal of Adolescent Health, 61*, 317-328. doi: <http://dx.doi.org/10.1016/j.jadohealth.2017.03.009>.
- Brevik, K., Bru, E., Hancock, C., Idsøe, E. C., Idsøe, T., & Solberg, M. E. (2017). *Å bli utsatt for mobbing. En kunnskapsoppsummering om konsekvenser og tiltak*. Stavanger: Læringsmiljøenteret.
- Chiodo, D., Wolfe, D. A., Crooks, C., Hughes, R., & Jaffe, P. (2009). Impact of sexual harassment victimization by peers on subsequent adolescent victimization and adjustment: A longitudinal study. *Journal of Adolescent Health, 45*(3), 246-252. doi:10.1016/j.jadohealth.2009.01.006
- Connolly, J., Josephson, W., Schnoll, J., Simkins-Strong, E., Pepler, D., MacPherson, A., . . . Jiang, D. (2015). Evaluation of a youth-led program for preventing bullying, sexual harassment, and dating aggression in middle schools. *The Journal of Early Adolescence, 35*(3), 403-434. doi:10.1177/0272431614535090
- Copeland, W. E., Wolke, D., Angold, A., & Costello, E. J. (2013). Adult psychiatric outcomes of bullying and being bullied by peers in childhood and adolescence. *JAMA Psychiatry, 70*(4), 419-26.
- Dahlqvist, H. Z., Landstedt, E., Young, R., & Gadin, K. G. (2016). Dimensions of peer sexual harassment victimization and depressive symptoms in adolescence: A longitudinal cross-lagged study in a Swedish sample. *Journal of Youth and Adolescence*. doi:10.1007/s10964-016-0446-x
- de Graaf, H., Vanwesenbeeck, I., Meijer, S., Woertman, L., & Meeus, W. (2009). Sexual trajectories during adolescence: Relation to demographic characteristics and sexual risk. *Archives of Sexual Behavior, 38*(2), 276-282. doi:10.1007/s10508-007-9281-1
- de Lijster, G. P. A., Felten, H., Kok, G., & Kocken, P. L. (2016). Effects of an interactive school-based program for preventing adolescent sexual harassment: A cluster-randomized controlled evaluation study. *Journal of Youth and Adolescence, 45*(5), 874-886. doi:10.1007/s10964-016-0471-9
- Ertesvåg, S.K., Vaaland, G.S., & Sorensen, G. (2007). Prevention and reduction of behavioural problems in school: An evaluation of the Respect program. *Educational Psychology, 27*(6), 713-736.
- Farrington, D. P., & Ttofi, M. M. (2009). School-based programs to reduce bullying and victimization. *Campbell Systematic Reviews, 6*, 1-147.
- Flack, T. (2010). *Innblikk - et sosial-analytisk verktøy for å forebygge og avdekke skjult mobbing*. Stavanger: Senter for atferdsforskning.
- Fortune, C.A. (2018). The Good Lifes Model: A strenght-based approach for youth offenders, Aggression and violent behavior, 38, 21-30.
- Fosse, G. K. (2006). *Mental health of psychiatric outpatients bullied in childhood*. Doktorgradsavhandling. Trondheim: Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet (NTNU).
- Franck, K. (2017) Neoliberalisering av normaliteten og det kompetente barnet. I E. J.
- Franck, K., (2018). A Continuum Deconstructed: Exploring how Day-care Staff's Discursive
- Frantzen, Vegard; Schofield, Daniel. (2018) *Mediepedagogikk og mediekompetanse. Danning og læring i en ny mediekultur*. Fagbokforlaget. 2018.
- Hellevik, P., & Øverlien, C. (2013). *Digital mobbing blant barn og ungdom i Norge - En kunnskapsoversikt*. Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress (NKVTS): Oslo.
- Hensel, D. J., & Fortenberry, J. D. (2013). A multidimensional model of sexual health and sexual and prevention behavior among adolescent women. *Journal of Adolescent Health, 52*(2), 219-227. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2012.05.017>
- Jakobsen, R. (1997). Stages of progression in noncoital sexual interactions among young adolescents: An application of the Mokken scale analysis. *International Journal of Behavioral Development, 21*, 537-553.
- Johnson, D. R., & Johnson, F. P. (2006). Valuing diversity. I: D. R. Johnson & F. P. Johnson, *Joining together. Group theory and group skills* (s.440-474). Pearson Education, Inc.
- Kennair, L. E. O., & Bendixen, M. (2012). Sociosexuality as predictor of sexual harassment and coercion in female and male high school students. *Evolution and Human Behavior, 33*(5), 479-490. doi:10.1016/j.evolhumbehav.2012.01.001

- Klomek, A. B., Sourander, A., Niemelä, S., Kumpulainen, K., Piha, J., Tamminen, T., Almqvist, F., & Gould, M. S. (2009). *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 48(3), 254-61.
- Kowalski, R. M., Giumetti, G. W., Schroeder, A. N., & Lattanner, M. R. (2014). Bullying in the digital age: a critical review and meta-analysis of cyberbullying research among youth. *Psychological Bulletin*, 140(4), 1073-1137. doi:<http://dx.doi.org/10.1037/a0035618>
- Korgstrup, H. &. (2019). *Co-produktion i den offentlige sektor; brugerinvolvering i kvalitetsutvikling*. Aalborg: Hans Reitzels forlag.
- Lund, I., Helgeland, A., & Kovad, V. B. (2017). På vei mot en ny forståelse av mobbing i et folkehelseperspektiv. *Acta Didactica Norge*, 11(3).
- Idsøe, E. C., & Roland, P. (2017). *Mobbeatferd i barnehagen. Temaforståelse - forebygging – tiltak*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Lund, I., Helgeland A., Velibor, B. K. (2017) På vei mot en ny forståelse av mobbing i et folkehelseperspektiv, *adno.no*
- Lund, I., Godtfredsen, M., Helgeland, A., et.al (2015). Hele barnet, hele løpet, mobbing i barnehagen, Forskningsrapport, Universitetet i Agder
- Lyngseth og B. Mørland (red.) *Tidlig innsats i tidlig alder*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS.
- Myers, D. G. (2008). *Social psychology* (9.utg.). New York, NY: McGraw-Hill Companies Inc.
- Midthassel, U., & Roland, E. (2011). Zero – et program mot mobbing. I: U. V. Midthassel, E. Bru, S. K. Ertesvåg, & E. Roland (red.). *Tidlig intervensjon og systemrettet arbeid for et godt læringsmiljø*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Mykletun, A., Knudsen, A. K., & Mathiesen, K. S. (2009). *Psykiske lidelser i Norge: Et folkehelseperspektiv*. Oslo: Nasjonalt folkehelseinstitutt.
- Ness, O. (red) (2017), *Håndbok i parterapi*, Bergen: Fagbokforlaget
- Nordahl, T., Gravrok, Ø., Knudsmoen, H., et al. (2006). *Forebyggende innsatser i skolen. Rapport fra forskergrupper oppnevnt av Utdanningsdirektoratet og Sosial- og helsedirektoratet om problematferd, rusforebyggende arbeid, læreren som leder og implementeringsstrategier*. Oslo: Utdanningsdirektoratet.
- Perren, S. (2000). *Kindergarten children involved in bullying: Social behaviour, peer relationships, and social status*. Doktorgradsavhandling. Universitæt Bern: Basel.
- Pina, A., Gannon, T. A., & Saunders, B. (2009). An overview of the literature on sexual harassment: Perpetrator, theory, and treatment issues. *Aggression and Violent Behavior*, 14(2), 126-138. doi:<http://dx.doi.org/10.1016/j.avb.2009.01.002>
- Practices Construct Children as Possibly Impaired . *Scandinavian Journal of Disability Research* . 20 (1) , pp . 247–255. DOI: <http://doi.org/10.16993/sjdr.38>
- Olweus, D. (1992). *Mobbing i skolen* (s.15-89). København: Hans Reitzels Forlag.
- Olweus, D. (2009). Mobbing i skolen – fakta og tiltak. I: K. I., Klepp, & L. E., Aarø. (red.), *Ungdom, livsstil og helsefremmende arbeid* (s. 346-359). Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS.
- Olweus, D., & Limber, S. P. (2010). The Olweus Bullying Prevention Program: Implementation and evaluation over two decades. I: S. R. Jimerson, S. M. Swearer, & D. L. Espelage (red.). *The handbook of school bullying: An international perspective* (s. 377–402). New York: Routledge.
- Regjeringen: (2023) *En barndom for livet*, Ekspertgruppe for barn i fattige familier
- Roland, E. & Midthassel, U. V. (2012). The Zero program. *New Directions for Youth Development*, 133, 29-39. doi: 10.1002/yd.20005.
- Salmivalli, C., & Huttunen, A., & Lagerspetz, K. M. J. (1997). Peer networks and bullying in schools. *Scandinavian Journal of Psychology*, 38, 305-312.
- Schnoll, J. S., Connolly, J., Josephson, W. J., Pepler, D., & Simkins-Strong, E. (2015). Same- and cross-gender sexual harassment victimization in middle school: A developmental-contextual perspective. *Journal of School Violence*, 14, 196-216. doi:10.1080/15388220.2014.906311
- Schott, R. M., & Søndergaard, D. M. (2014). *School bullying: New theories in context*. Cambridge University Press.
- Sigurdson, J. F., Undheim, A. M., Wallander, J. L., Lydersen, S., & Sund, A. M. (2015). The long-term effects of being bullied or a bully in adolescence on externalizing and internalizing mental health problems in adulthood. *Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health*, 9(42). doi: 10.1186/s13034-015-0075-2.
- Singham T., Viding E., Schoeler T., et al. (2017). Concurrent and longitudinal contribution of exposure to bullying in childhood to mental health: The role of vulnerability and resilience. *JAMA Psychiatry*, 74, 1112-1119.
- Skoog, T., & Özdemir, S. B. (2015). Explaining why early-maturing girls are more exposed to sexual harassment in early adolescence. *Journal of Early Adolescence*, 36(4), 490-509. doi:10.1177/0272431614568198

- Skoog, T., & Özdemir, S. B. (2016). Physical appearance and sexual activity mediate the link between early puberty and sexual harassment victimization in adolescent boys. *Sex Roles*, 75, 339-348. doi:10.1007/s11199-016-0619-9
- Skoog, T., Özdemir, S. B., & Stattin, H. (2015). Understanding the link between pubertal timing in girls and the development of depressive symptoms: The role of sexual harassment. *Journal of Youth and Adolescence*. doi:10.1007/s10964-015-0292-2
- Slåtten, H., Anderssen, N., & Hetland, J. (2015). Gay-related name-calling among Norwegian adolescents - harmful and harmless. *Scandinavian Journal of Psychology*, 56(6), 708-716. doi:10.1111/sjop.12256
- Sletten, M. A., & Bakken, A. (2016). *Psykiske helseplager blant ungdom – tidstrender og samfunnsmessige forklaringer: En kunnskapsoversikt og en empirisk analyse*. Norsk institutt for oppvekst, velferd og aldring, Høgskolen i Oslo og Akershus, NOVA notat 4/2016.
- Smith, P. K., Mahdavi, J., Carvalho, M., Fisher, S., Russell, S., & Tippett, N. (2008). Cyberbullying: Its nature and impact in secondary school pupils. *Journal of child psychology and psychiatry*, 49(4), 376-385.
- Solli, K.-A. (2010) Inkludering og spesialpedagogiske tiltak – motsetninger eller to sider av samme sak? *Tidsskriftet FoU i praksis*, 4(1), 27-45.
- Sourander, A., Jensen, P., Rønning, J. A., et al. (2007). What is the early adult outcome of boys who bully or are bullied in childhood? The Finnish “from a boy to a man” study. *Pediatrics*, 120, 397-404.
- Staksrud, Elisabeth (2018). Mediepanikk og mediepedagogikk, I: Vegard Frantzen & Daniel Schofield (red.), *Mediepedagogikk og mediekompetanse*. Danning og læring i en ny mediekultur. Fagbokforlaget, s 269 - 282
- Staksrud, Elisabeth (2017). Et gagns digitalt menneske?, I: Bård Ketil Engen; Tonje Hilde Giæver & Louise Mifsud (red.), *Digital Dømmekraft*. Gyldendal Akademisk, s. 168 - 183
- Storch, J., Hornstrup, C. (2018), *Relationel kapasitet, Sammenheng i offentlige organisationer*, Forlaget Mindspace, København.
- Tjora, A. (2018) *Hva er fellesskap*, Universitetsforlaget, Oslo
- Træen, B., Samuelson, S. O., & Roen, K. (2016). Sexual debut ages in heterosexual, lesbian, gay, and bisexual young adults in Norway. *Sexuality & Culture*, 20(3), 699-716. doi:10.1007/s12119-016-9353-2
- Ttofi, M. M., Farrington, D. P., Lösel, F., & Loeber, R. (2011). The predictive efficiency of school bullying versus later offending: A systematic/meta-analytic review of longitudinal studies. *Criminal Behaviour and Mental Health*, 21(2), 80-89.
- Turmel, A. (2008) *A historical sociology of childhood developmental thinking, categorization and graphic visualization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ulriksen, R., & Knapstad, M. (2016). *Digital mobbing. Kunnskapsoversikt over forskning på effekter av tiltak*. Oslo: Folkehelseinstituttet.
- Undheim, A. M., & Sund, A. M. (2010). Prevalence of bullying and aggressive behaviour and their relationship to mental health problems among 12- to 15- year-old Norwegian adolescents. *European Child Adolescence Psychiatry*, 19, 803-811.
- Utdanningsdirektoratet: Rammeverk for grunnleggende ferdigheter, revidert 2017.
- Utdanningsdirektoratet: Overordna del – verdier og prinsipper for grunnopplæringa
- Wendelborg, C. (2018). *Mobbing og arbeidsro i skolen. Analyse av Elevundersøkelsen skoleåret 2017/2018*. Trondheim: NTNU Samfunnsforskning.
- Williams, K. D. (2007). Ostracism. *Annual Review of Psychology*, 58, 425-452.
- Wolke, D. & Lereya, S. T. (2015). Long-term effects of bullying. *Archives of Disease in Childhood*, 100(9), 879-885.

Nettsider:

Hva har vi lært av barn og unges vei gjennom pandemien, Folkehelseinstituttet, hentet 09.12.23

<https://www.fhi.no/op/oppvekstprofiler/barn-og-unges-vei-gjennom-pandemien-hva-har-vi-lart/#hvem-var-mest-utsatt>

Ungdata, OsloMet; <https://www.ungdata.no/>, hentet høsten 2023.

Elevundersøkelsen, Udir, <https://www.udir.no/tall-og-forskning/statistikk/elevundersokelsen/>, hentet høsten 2023